

Takács Miklós

*A magános település középkori múltjáról. (Néhány lehetséges délvidéki példa bevonásával)**

Előadásunk első felében azon négy tudományág eredményeit ismertetjük röviden, amelyek a Kárpát-medencei magános településeivel foglalkoznak. (E települési típus más, részint eltérő tartalmat takaró megnevezései: tanya, szállás, szállásszerű település, szórványtelepülés, stb.) A négy tudományág közül a néprajzi kutatások a legismertebbek. E kutatások révén vált szinte közhelyszerűen ismételt alaptétellé az, hogy a tanya a Magyar Alföldre jellemző, másodlagos települési típus, amely a török hódoltság idején jött létre. Ezt az egyértelmű állítást az sem tudta megingatni, hogy a történeti szakirodalomban a tanya középkori előzményeinek a feltárása Belényesy Márta áldozatos munkája révén már fél évszázada olvasható, sőt Györffy György egyes ábráin és diagrammjain már a 11. század vonatkozásában is feltüntetnek szórványtelepülésként értelmezhető ábrák. A településföldrajz kutatói is jelentős mértékben hozzájárultak e települési típus értelmezéséhez. (A dolgozatunk címében szereplő „magános település” szakszót is e közegben alkották meg.) A középkori települések maradványait feltáró és elemző régészek is már több mint fél évszázada foglalkoznak falusias településeknél kisebb települési egységekkel. A kutatás első, nagyjából az 1980-as évek közepéig tartó szakaszában a régészeti topográfiai kutatásoknak, sőt egészen konkrétan a terepbejárások során gyűjtött adatok értelmezésének jutott a fő szerep. Annak következtében, hogy az egyes települések kis kiterjedése rendkívül szűk kereteket szabott a településszerkezeti elemzéseknek. Terepbejárási adatok alapján elemezte az adott problematikát Kovalovszki Júlia, Valter Ilona és Jankovich B. Dénes. Ez utóbbi kutató jutott a legtávolabb a következtetések megfogalmazásában. Továbbá ő volt az is, aki e kis településekre következetesen a „szállásszerű település” szakszót használta, a tanya fogalmától való megkülönböztetés érdekében. Laszlovszky József volt az, aki a kisméretű, egy-egy, vagy csak néhány háztartásból álló települések kutatásába be tudta vonni az ásatási leleteket. Annak következtében, hogy a közép-tiszai gátépítések során kivitelezett, nagy felületre kiterjedő leletmentések adatait elemezte. Máig érvényes meglátása e kis telepek állattartó jellegének a hangsúlyozása. Az 1990-es évek fordulóján meginduló infrastrukturális nagyberuházások a megelőző feltárások százainak az indítását tették lehetővé, a 2012-ig tartó, kedvező törvényi

* Készült az OTKA 104533 számú kutatási projekt keretei között.

háttér miatt. E kampányszerű feltárások során több tucat középkori magános település is napvilágra került. Az előadásban néhány olyan kisalföldi példa kerül bemutatásra, amelyeket maga az előadó elemzett.

Az előadás második felében néhány olyan délvidéki telepfeltárást tekintünk át, ahol a középkori települési objektumok szórványos előfordulása kis települési egységre utal. Egy kora Árpád-kori példa, a Bozsik Katalin és Kürti Béla által feltárt, majd Bálint Marianna által elemzett **Szeged - Kiskundorozsma, 26/78 lelőhely** említendő első helyen. Itt összesen négy 10-11. századi telepjelenség, köztük egy sajátos kemencével rendelkező ház került elő. Ezt követi a horvátországi, pontosabban nyugat-szerémségi **Beketinc/Beketinci - Bentež**, ahol a Kornelija Minichreiter és Zorko Marković által feltárt több ezer objektumból csupán három telepjelenség sorolható a korai Árpád-korba. Nota bene: közöttük a ¹⁴C módszerével 970 és 1030 közé keltezett SJ 8398-as objektum is, amelyből egy kézi korongon formált, gömbölyű aljú bogrács oldala is napvilágra került. Harmadik példánk a Matjaž Novšak által elemzett **Muraszombat/Murska Sobota – Grofovsko** nevű kései avar kori lelőhely, ahol az egyik telepjelenség egy kései avar kori falerát is tartalmazott. Végezetül: a Stanko Trifunović által a délkelet-bácskai **Csúrog/Čurug – Stari vinogradi**, azaz **Ószőlők** nevű lelőhelyen feltárt több periódusú településből az 5-6. századi horizont öt települési objektuma elemezhető jó eséllyel a magános telepek kontextusában.